

Filosofie VWO

Syllabus centraal examen
met ingang van 2010

Oktober 2008

Verantwoording:

© 2008 Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

CEVO commissie examenprogramma 2008 filosofie vwo:
M. Karskens (Radboud Universiteit Nijmegen), voorzitter
T. van Haperen (SLO), secretaris
J. Hogenbirk (docent)
H. Schwab (docent)
H. Wessels (Citogroep)

Inhoud

Voorwoord	4
1. Verdeling examinering CE/SE	5
2. Het centraal examen	6
Zittingen centraal examen	6
Vakspecifieke regels correctievoorschrift	6
Toegestane hulpmiddelen	6
Handreiking schoolexamen	6
3. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	7
Subdomein B1: Centrale begrippen en toonaangevende visies	7
Subdomein C1: Centrale begrippen en toonaangevende visies	7
Subdomein D1: Centrale begrippen en toonaangevende visies	8
Subdomein E1: Centrale begrippen en toonaangevende visies	8
4. Specificatie van het onderwerp Rede en Religie	9
I Rede en religie: een problematische verhouding	9
II Kennis en geloof	9
III Geloof, Waarden, Ervaringen	10
IV Redelijke en religieuze praktijken	11
Bijlage1. Examenprogramma filosofie vwo	13

Voorwoord

Examenprogramma's veranderen van opzet. De minister stelt een examenprogramma op hoofdlijnen vast en wijst in het examenprogramma Domeinen en subdomeinen aan, waarover het centraal examen zich uitstrekt.

De CEVO geeft in een syllabus een beschrijving van en toelichting op de exameneisen voor een centraal examen, en geeft verdere informatie over het centraal examen. Dat kan gaan over een of meer van de volgende onderwerpen:

- toegestane hulpmiddelen,
- specificaties van examenstof
- voorbeeldopgaven,
- bijzondere vormen van examinering (computerexamens),
- toelichting op de vraagstelling,
- begrippenlijsten,
- bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw,
- bekend veronderstelde onderdelen van Domeinen die verplicht zijn op het schoolexamen

Ten aanzien van de specificaties is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard zijn ze dus niet een volledig gesloten en afgegrensde beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een c.e. ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen daarvan in het verlengde ligt. Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die andere of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholers. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor bestaat een handreiking die door de SLO geproduceerd wordt, en die in deze uitgave niet is opgenomen. Volstaan wordt hier met de opmerking dat alle Domeinen van het c.e. ook in het schoolexamen getoetst mogen worden, en dat dat niet op dezelfde wijze hoeft te gebeuren als op het centraal examen. Hetzelfde Domein kan dus in de Handreiking van de SLO op een andere, op het schoolexamen toegesneden wijze, worden uitgewerkt, als in deze syllabus van de CEVO is gedaan.

Deze syllabus geldt voor het eerst bij het centraal examen vwo van 2010. Dat wil zeggen voor leerlingen die in 2007 in leerjaar 4 zijn ingestroomd in een iets aangepaste profielstructuur. Voor het vak filosofie vwo is er in 2010 geen afwijkend examen voor leerlingen die al eerder met het onderwijs in de tweede fase van het vwo zijn begonnen: het centraal examen is in 2010 voor alle kandidaten hetzelfde. Het in deze syllabus gespecificeerde onderwerp Rede en religie is al vanaf 2008 het examenonderwerp en zal dat blijven tot en met het examenjaar 2011.

De definitieve tekst van een syllabus wordt normaal gesproken twee jaar voor een centraal examen bekend gemaakt, dus in dit geval in het voorjaar van 2008.

In uitzonderingsgevallen kan een syllabus ook daarna nog worden aangepast, bij voorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekend worden gemaakt. Kijkt u voor alle zekerheid in september 2009 op Het Examenblad, www.eindexamen.nl.

De syllabus is ontworpen door een commissie ad-hoc van de CEVO en in hoofdzaak geschreven door medewerkers van SLO-en Cito. Een eerder concept van de syllabus is in februari 2005 ter inzage gelegd op www.cevo.nl, en is voor advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging, de VSNU, de HBO-raad, het Cito en de CEVO-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst vastgesteld, die u hierbij aantreft.

Voor opmerkingen over deze tekst houdt de CEVO zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cevo.nl of aan CEVO, postbus 8128, 3503 RC Utrecht.

De voorzitter van de CEVO,
drs H.W.Laan

1. Verdeling examinering CE/SE

Het centraal examen heeft betrekking op een door de CEVO vastgesteld onderwerp dat gerelateerd is aan een van de domeinen B, C, D of E als hoofddomein, waarbij een of meer andere domeinen betrokken kunnen zijn, en de subdomeinen 1. van de domeinen B, C, D en E, die zowel afzonderlijk als in relatie met het onderwerp kunnen worden geëxamineerd. De explicitering van deze subdomeinen is in deze syllabus opgenomen.

De domeinen B t/m E zijn:

B. Wijsgerige antropologie

C. Ethiek

D. Kennisleer

E. Wetenschapsfilosofie

Voor het vak filosofie zal in 2010 nog de stofomschrijving voor Rede en religie gelden, zoals die ook gold voor het centraal examen van 2008 en 2009. Dit onderwerp is gerelateerd aan het hoofddomein Wijsgerige antropologie. Ook het domein Kennistheorie is erbij betrokken. De stofomschrijving is in deze syllabus opgenomen. .

Zie voor meer informatie ook de Begeleidingscommissie filosofie in het voortgezet onderwijs:

<http://www.bcfvo.nl/>

Het schoolexamen heeft betrekking op domein A en:

- ten minste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

2. Het centraal examen

Zittingen centraal examen

Het centraal examen wordt afgenomen in één zitting van drie uren.

Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor het vak filosofie is geen vakspecifieke regel in het correctievoorschrift vastgesteld.

Toegestane hulpmiddelen

Voor het vak filosofie zijn naast het basispakket hulpmiddelen geen andere hulpmiddelen toegestaan.

Handreiking schoolexamen

De SLO heeft een handreiking voor het schoolexamen tot stand gebracht.

Deze is te vinden op:

http://www.slo.nl/themas/00158/00002/Handreiking_filosofie_DEFINITIEF.pdf/

3. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE subdomeinen B1, C1, D1 en E1

Subdomein B1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de wijsgerige antropologie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren. Het gaat daarbij om de volgende begrippen en toonaangevende visies.

- *de centrale begrippen*: rede, subjectiviteit, intersubjectiviteit, zelfbewustzijn, identiteit, lichamelijkheid, excentriciteit, macht, disciplineren, arbeid, communicatie, seksualiteit;
- *de begrippenparen*: cultuur en natuur, emotie en verstand, geest (ziel) en lichaam, monisme en dualisme/pluralisme, mens en dier, bewust en onbewust, vrijheid en determinisme, doel- en waardegericht handelen
- *De toonaangevende visies waarin*:
 - geest (ziel) en lichaam tegenover elkaar worden geplaatst (dualisme);
 - door de inwerking van de vorm (ziel) op de stof (lichaam) een betrekkelijke eenheid ontstaat (Aristoteles; Christelijk Aristotelisme);
 - het mens-zijn in verband wordt gebracht met lichamelijke processen, in het bijzonder met hersenprocessen (materialisme, philosophy of mind);
 - de mens wordt beschouwd als een functioneel onderdeel van een dominant systeem (structuralisme);
 - de mens wordt gezien als een onderdeel van de evolutie en als biologisch-genetische eenheid (sociobiologie).

Subdomein C1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de ethiek herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren. Het gaat daarbij om de volgende begrippen en toonaangevende visies.

- *de centrale begrippen*: goed, waarde, norm, geluk, deugd, moraal, rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid;
- *de begrippenparen*: wil en verstand, waarden en normen, 'is' en 'ought', intrinsiek en instrumenteel handelen, macht en belangen, ethiek en moraal, rechten en plichten.
- *De toonaangevende visies waarin*:
 - de mens wezenlijk op het goede betrokken is (Plato);
 - de mens als gemeenschapswezen deugd als uitgangspunt neemt (Aristoteles, Thomas, MacIntyre, Nussbaum);
 - morele afweging altijd uitgaat van principes en/of plicht ongeacht tot welke resultaat deze afweging leidt (Kant);
 - het goede datgene is wat leidt tot de maximalisering van geluk (Mill);
 - waarden door de mens zelf moeten worden gecreëerd (Nietzsche)
 - de ethiek gebaseerd is op communicatief handelen (Habermas).

Subdomein D1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de kennisleer herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren. Het gaat daarbij om de volgende begrippen en toonaangevende visies.

- *de centrale begrippen*: a priori, a posteriori, universeel, particulier, idealisme, objectief, subjectief, intersubjectief;
- *de begrippenparen*: zelfbewustzijn en hersenen, schijn en werkelijkheid, begrip en waarneming, waar en vals, feit en fictie, kennis en geloof, kennis en kunde.
- De toonaangevende visies waarin:
 - kennis verband houdt met de kennis van de oervormen (Plato);
 - kennis als uitgangspunt de alledaagse ervaring en waarneming heeft (Aristoteles);
 - kennis primair een proces is van rationeel denken (Descartes);
 - kennis is gebaseerd op zintuiglijke ervaring (Locke, Hume, Nagel);
 - kennis voortkomt uit een synthese van ervaring en denken (Kant, neokantianisme);
 - kennis voortkomt uit verbeeldingskracht (constructivisme, narrativisme).

Subdomein E1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de wetenschapsfilosofie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren. Het gaat daarbij om de volgende begrippen en toonaangevende visies.

- *de centrale begrippen*: theorie, grondslagen, axioma, hypothese, empirische basis, demarcatie, empirische cyclus, paradigma, positivisme;
- *de begrippenparen*: wetenschappelijke en common-sense kennis, formele en empirische wetenschappen, feit en theorie, wetmatigheid en toeval, verklaren en verstaan, inductie en deductie, waardevrijheid en waardegebondenheid, techniek en technologie.
- De toonaangevende visies waarin:
 - wetenschap gebaseerd is op positieve feiten (Comte, Wiener Kreis);
 - wetenschap gezien wordt als toetsing van theorie aan het experiment (Hempel; Popper);
 - de wetenschappelijke gemeenschap wetenschappelijke denkpatronen (paradigma's) bepaalt (Kuhn);
 - vele methoden van onderzoek als wetenschappelijk worden beschouwd (Feyerabend);
 - wetenschap als interpretatie wordt benaderd (hermeneutiek);
 - wetenschap als maatschappelijke praktijk wordt gezien (Latour).

4. Specificatie van het onderwerp Rede en Religie

EINDTERMEN REDE EN RELIGIE

I Rede en religie: een problematische verhouding

1. De kandidaat kan uitleggen welke problemen zich voordoen bij het definiëren van 'religie' en kan hierbij voorbeelden noemen.
2. De kandidaat kan 'religie' vanuit drie verschillende perspectieven analyseren, te weten: religie als overtuiging, religie als waarde en religie als praktijk. Bovendien kan hij elk perspectief evalueren en daarbij een eigen beargumenteerd standpunt innemen.
3. De kandidaat kan uitleggen dat het vastleggen van de betekenis van religie kan leiden tot etnocentrisme en essentialisme en dit toelichten aan de hand van voorbeelden.
4. De kandidaat kan de argumentatie reconstrueren waarom de rede vanuit een kentheoretisch perspectief lijnrecht tegenover religie lijkt te staan.
5. De kandidaat kan uitleggen waarom we wetenschappelijke kennis niet op een eenduidige manier als een bron van vooruitgang kunnen beschouwen.
6. De kandidaat kan uitleggen waarom de wetenschappelijke rede geen antwoorden kan geven op ervarings- en zingevingsvragen.
7. De kandidaat kan uitleggen waarom de thematiek van rede en (christelijke) religie voor elke historische periode afzonderlijk bekeken moet worden. Hij kan bovendien aangeven waarom de verhouding tussen beide pas sinds de verlichting een probleem werd en waarom deze verhouding in de klassieke islamitische wereld nauwelijks problematisch was.

II Kennis en geloof

8. De kandidaat kan uitleggen op welke bronnen en kenvermogens een beroep kan worden gedaan bij het verwerven van kennis.
9. De kandidaat kan de betrouwbaarheid van kenvermogens en bronnen kritisch evalueren.
10. De kandidaat kan aan de hand van concrete voorbeelden verschillende hermeneutische probleemstellingen en standpunten over het interpreteren van religieuze teksten weergeven.
11. De kandidaat kan de standpunten van Thomas van Aquino, Al Farabi en Averroës over de verhouding tussen de filosofische rede en religieus geloof weergeven en onderling vergelijken.
12. De kandidaat kan in deze standpunten (neo-) platoonse en aristotelische invloeden herkennen.
13. De kandidaat kan uitleggen waarin premoderne en hedendaagse debatten over de verhouding tussen wetenschappelijke kennis en religieuze dogma's verschillen.
14. De kandidaat kan uitleggen in welke zin fundamentalisme beschouwd kan worden als een modern verschijnsel.
15. De kandidaat kan het godsbewijs van Anselmus weergeven en in zijn religieuze en filosofische context plaatsen.
16. De kandidaat kan de opvatting van Kant over het karakter van metafysische uitspraken uitleggen en de daarbij gehanteerde vooronderstellingen expliciteren.
17. De kandidaat kan uitleggen waarom de logisch empiristen van de Wiener Kreis de kantiaanse legitimatie van religie afwijzen.
18. De kandidaat kan uitleggen waarom het logisch-empiristische verificatiecriterium te streng is voor het vaststellen van de betekenis van uitspraken.
19. De kandidaat kan uitleggen wat volgens Quine de twee dogma's van het empirisme zijn. Hij kan Quine's kritiek op die dogma's weergeven.
20. De kandidaat kan uitleggen welke gevolgen Quine's holistische opvatting van betekenis heeft voor de mogelijkheid van verificatie van afzonderlijke uitspraken.
21. De kandidaat kan aangeven onder welke omstandigheden religieuze uitspraken volgens Quine een praktische rol kunnen spelen.
22. De kandidaat kan aan de hand van hedendaagse voorbeelden een eigen standpunt innemen over de stelling dat religieuze uitspraken geen feitelijk, maar een moreel karakter hebben.

Eindtermen bij de teksten

Al Farabi

23. De kandidaat kan de hiërarchie van objecten van kennis die Al Farabi onderscheidt, weergeven.
24. De kandidaat kan uitleggen welke soorten uitspraken of redeneringen Al Farabi onderscheidt.
25. De kandidaat kan uitleggen hoe volgens Al Farabi onjuist inzicht kan ontstaan en tevens de drie oorzaken noemen die volgens hem daartoe leiden.

Anselmus

26. De kandidaat kan uitleggen waarom volgens Anselmus het hoogste wezen noodzakelijk in de werkelijkheid bestaat en waarom dit alleen voor het hoogste wezen geldt.
27. De kandidaat kan uitleggen waarom het volgens Anselmus toch mogelijk is dat de dwaas het bestaan van God ontkent.

Locke

28. De kandidaat kan aangeven welke bevoegdheden en plichten volgens Locke toekomen aan de burgerlijke overheid.
29. De kandidaat kan uitleggen dat volgens Locke de zorg voor de ziel, dus de verantwoordelijkheid voor het geloof, daartoe niet behoort en de drie redenen noemen die Locke daarvoor aanvoert.
30. De kandidaat kan een eigen beargumenteerd standpunt innemen met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de overheid voor het geloof.

Kant

31. De kandidaat kan uitleggen uit welke twee elementen de notie van het 'hoogste goed' bij Kant bestaat en waarom dit hoogste goed niet door de goede wil kan worden gerealiseerd.
32. De kandidaat kan de argumentatie reconstrueren van Kants redenering dat uit de notie van het hoogste goed geconcludeerd moet worden tot het postulaat van het bestaan van God. Hij kan ook aangeven welke vooronderstellingen Kant hierbij hanteert.
33. De kandidaat kan uitleggen dat de moraal volgens Kant is gebaseerd op plicht en niet de leer is om geluk te bereiken - zoals een aantal Griekse filosofische scholen dachten - maar de leer hoe wij waardig kunnen worden om de gelukzaligheid te bereiken.

III Geloof, Waarden, Ervaringen

34. De kandidaat kan aangeven hoe je vanuit ervarings- en zingevingsvragen religies kunt analyseren.
35. De kandidaat kan uitleggen wat de 'naturalistische drogreden' inhoudt en waarom die niet geldt voor de religie-als-waarde positie en de religie-als-ervaring positie.
36. De kandidaat kan aangeven op welke manieren modernisering tot een verlies van religieuze waarden kan leiden.
37. De kandidaat kan uitleggen hoe het religieus conservatisme het proces van modernisering beoordeelt en hij kan aan de hand van voorbeelden een drietal tegenwerpingen noemen tegen het standpunt van het religieus conservatisme.
38. De kandidaat kan uitleggen wat cultuurrelativisme inhoudt en waarom religies vatbaar zijn voor een cultuurrelativistische interpretatie. Ook kan hij een eigen standpunt formuleren ten aanzien van cultuurrelativisme.
39. De kandidaat kan uitleggen wat volgens de fenomenologie de 'onherleidbaarheid van menselijke ervaring' inhoudt en tevens aangeven welke kritiek de latere fenomenologie en Gadamer hebben geleverd op het sciëntisme.
40. De kandidaat kan het verschil tussen 'erklären' en 'verstehen' uitleggen.
41. De kandidaat kan een uitleg geven van het pragmatistische betekenisprincipe en van het logisch-empiristische verificatieprincipe. Hierbij kan hij uitleggen dat beide principes een vergelijkbare kritiek bieden op metafysische uitspraken.
42. De kandidaat kan uitleggen waarom volgens het pragmatistische betekenis criterium morele uitspraken wel betekenisvol zijn.
43. De kandidaat kan drie kritiekpunten op de positie van James uitleggen.
44. De kandidaat kan uitleggen welke kritiek Taylor heeft op James. Hierbij kan hij aangeven hoe Taylor in zijn kritiek gebruik maakt van Wittgensteins privétaalargument.

45. De kandidaat kan beargumenteren waarom in het communitarisme van Taylor en bij het privétaal-argument van Wittgenstein geen rekening wordt gehouden met het ontstaan en de veranderlijkheid van religies.

IV Redelijke en religieuze praktijken

46. De kandidaat kan uitleggen wat praktijken zijn en daarvan voorbeelden geven.
47. De kandidaat kan uitleggen wat het normatieve aspect van praktijken is en daar voorbeelden van geven.
48. De kandidaat kan uitleggen waarom het moeilijk is een onderscheid te maken tussen religieuze en andere praktijken en voorbeelden geven waaruit dat blijkt.
49. De kandidaat kan uitleggen wat het verschil is tussen secularisering en secularisme.
50. De kandidaat kan uitleggen wat het verband is tussen modernisering en secularisering.
51. De kandidaat kan voorbeelden geven van verschijnselen in de Nederlandse samenleving die op secularisering wijzen.
52. De kandidaat kan uitleggen dat secularisering een specifiek Europees verschijnsel is en argumenten voor dat standpunt geven.
53. De kandidaat kan uitleggen dat er verschillende vormen van secularisme bestaan en wat in dit opzicht het verschil is tussen Nederland en Frankrijk.
54. De kandidaat kan aangeven tot welke moeilijkheden een strikte scheiding van publieke en privé-sfeer leidt en daar voorbeelden van geven.
55. De kandidaat kan uitleggen wat Habermas' criterium voor de plaats van religie in de openbaarheid is en kan tevens aangeven welke problemen de benadering van Habermas oplevert.
56. De kandidaat kan aangeven wat volgens Habermas de rol is van 'common sense' en waarom deze rol niet door de wetenschap kan worden vervuld.
57. De kandidaat kan uitleggen wat Taylor bedoelt met een 'overlappende consensus'.
58. De kandidaat kan uitleggen waarom patriottisme net zo intolerant kan zijn als gebondenheid aan een religie en dit standpunt met behulp van voorbeelden toelichten.
59. De kandidaat kan uitleggen waarom een beroep op de gemeenschap en haar tradities problematisch kan zijn en daar voorbeelden van geven.
60. De kandidaat kan uitleggen welke rol 'macht' speelt in het denken van Foucault en daarbij aangeven wat het verband is tussen macht, disciplineren en normalisering.
61. De kandidaat kan Foucaults kritiek op Weber uitleggen en zijn argumentatie reconstrueren.
62. De kandidaat kan uitleggen waarom volgens Foucault het onderscheid tussen privé-sfeer en publieke sfeer gezien kan worden als het resultaat van machtsuitoefening.
63. De kandidaat kan uitleggen dat volgens Foucault elke moderne politieke rationaliteit (liberaal, nazistisch, communistisch etc.) berust op een generalisering van pastorale machtstechnieken en (mogelijk) op het terugdringen van de kerk uit de nieuwe sferen van machtsuitoefening.
64. De kandidaat kan uitleggen dat constitutionalisme niet per se gebonden hoeft te zijn aan liberale uitgangspunten en daar voorbeelden van geven.
65. De kandidaat kan uitleggen waarom het idee van tolerantie juist in Europa is opgekomen.
66. De kandidaat kan aangeven welke argumenten een rol kunnen spelen bij de rechtvaardiging van religieus geweld en zelf een beargumenteerd standpunt innemen ten aanzien van religieus geweld.

Eindtermen bij de teksten: zie volgende bladzijde.

Eindtermen bij de teksten

Durkheim

67. De kandidaat kan uitleggen welke twee functies van religie Durkheim onderscheidt en waarom een van die functies in conflict komt met de wetenschap.
68. De kandidaat kan uitleggen waarom de wetenschap de tweede functie van religie niet kan overnemen en waarom die functie gevaar loopt in de huidige samenleving.

Taylor

69. De kandidaat kan uitleggen welke drie vormen van politieke ethiek door Taylor worden onderscheiden en aangeven welke moeilijkheden zij met zich meebrengen.
70. De kandidaat kan uitleggen waarin het 'overlappende consensus' model zich onderscheidt van de twee andere en waarom dit model volgens Taylor meer kans van slagen heeft als het erom gaat onderlinge tolerantie en gehoorzaamheid aan legitieme autoriteit tot stand te brengen.

Foucault

71. De kandidaat kan uitleggen waarom vormen van verzet volgens Foucault van kardinaal belang zijn bij de analyse van macht en voorbeelden van dergelijke vormen van verzet geven.
72. De kandidaat kan uitleggen welke drie vormen van machtsuitoefening Foucault onderscheidt.
73. De kandidaat kan uitleggen wat Foucault verstaat onder 'pastorale macht' en waarom deze volgens hem invloed heeft gehad op de machtsuitoefening in de moderne staat.
74. De kandidaat kan uitleggen welke veranderingen pastorale macht heeft ondergaan in de moderne staat en daar voorbeelden van geven. Tevens kan hij aangeven welke visie op secularisatie (of zelfs secularisme) dit oplevert.

De primaire teksten waarvan hierboven sprake is, zijn te vinden in:

Leezenberg, Michiel, *Rede en Religie*, Amsterdam: Van Gennep, 2007. (ISBN 978 90 5515 726 6).

Zie verder over dit examenonderwerp www.bcfvo.nl.

Bijlage1. Examenprogramma filosofie vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Wijsgerige antropologie
Domein C	Ethiek
Domein D	Kennisleer
Domein E	Wetenschapsfilosofie.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op een door de CEVO vastgesteld onderwerp dat gerelateerd is aan een van de domeinen B, C, D of E als hoofddomein, waarbij een of meer andere domeinen betrokken kunnen zijn, en de subdomeinen 1. van de domeinen B, C, D en E, die zowel afzonderlijk als in relatie met het onderwerp kunnen worden geëxamineerd.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op domein A en:

- ten minste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Argumentatieve vaardigheden

1. De kandidaat kan:

met betrekking tot een filosofisch vraagstuk informatie selecteren, structureren en interpreteren:

- een betoog analyseren;
- een betoog beoordelen;
- een logisch correct en overtuigend betoog opzetten en houden;
- de resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen.

Subdomein A2: Onderzoeksvaardigheden en benaderingswijzen

2. De kandidaat kan:

- vooronderstellingen onderzoeken waarop een vraagstuk berust;
- verschillende filosofische posities ten aanzien van een vraagstuk beargumenteerd innemen.

Subdomein A3: Oriëntatie op studie en beroep

Domein B: Wijsgerige antropologie

Subdomein B1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

3. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de wijsgerige antropologie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein B2: Persoon, lichaam, geest en emotie

4. De kandidaat kan:

- de inhoud van persoonsbegrippen aangeven vanuit verschillende perspectieven;
- verschillende opvattingen over de verhouding tussen lichaam en geest herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren;
- verschillende opvattingen over de aard en functies van emoties herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein B3: De mens als redelijk wezen

5. De kandidaat kan:

- verschillende opvattingen over de mens als redelijk wezen herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren;
- andere visies op de mens uit de hedendaagse wijsbegeerte herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Domein C: Ethiek

Subdomein C1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

6. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de ethiek herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein C2: Het al dan niet universeel zijn van waarden

7. De kandidaat kan een aantal opvattingen over de vraag of waarden al dan niet universeel zijn, herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein C3: Vrijheid en verantwoordelijkheid

8. De kandidaat kan een aantal posities ten aanzien van individuele vrijheid en collectieve verantwoordelijkheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Domein D: Kennisleer

Subdomein D1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

9. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de kennisleer herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein D2: Ervaring en waarheid

10. De kandidaat kan:

- verschillende opvattingen over de relatie tussen ervaring en werkelijkheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren;
- verschillende opvattingen over waarheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein D3: De contextualiteit van kennis

11. De kandidaat kan aangeven hoe in de twintigste eeuw kennis niet op zichzelf wordt beschouwd maar ingebed is in de context van o.a. taal, geschiedenis en cultuur, sociaal-economische belangen, genderprocessen, media.

Domein E: Wetenschapsfilosofie

Subdomein E1: Centrale begrippen en toonaangevende visies

14. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de wetenschapsfilosofie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Subdomein E2: Wetenschappelijke kennis

15. De kandidaat kan verschillende opvattingen over de status van wetenschappelijke kennis weergeven, herkennen, uitleggen, en in een filosofische context toepassen en evalueren; hij kan uitleggen wat het onderscheid is tussen natuurwetenschappen, sociale wetenschappen en geesteswetenschappen.

Subdomein E3: Wetenschap en samenleving

16. De kandidaat kan een aantal opvattingen over de verhouding wetenschap en samenleving herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.